

Pengaruh Faktor Latar Belakang Terhadap Orientasi Sikap Keusahawanan dalam Kalangan Usahawan Belia Bumiputera Muslim

The Influence of Background Factors on Entrepreneurial Attitude Orientation among Muslim Bumiputera Youth Entrepreneurs

BUERAH TUNGGAK & ZOOLHILMI AHMED

ABSTRAK

Kajian ini dijalankan untuk meneliti tahap orientasi sikap keusahawanan berdasarkan faktor demografi pengalaman perniagaan, tahap pendidikan formal dan kekerapan mengikuti latihan keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim yang diukur berdasarkan lima sub-skala sikap iaitu etika Muslim, keperluan kepada pencapaian, kawalan personal, penghargaan diri dan inovasi. Kajian ini menggunakan kaedah penyelidikan campuran yang mengambil pendekatan Reka Bentuk Penerangan, di mana 199 set soal selidik telah diedarkan terlebih dahulu kepada responden ke seluruh populasi yang terdiri daripada usahawan belia Bumiputera Muslim yang mendapat bantuan pembiayaan Majlis Amanah Rakyat (MARA) di daerah Johor Bahru, Batu Pahat dan Pontian. Berdasarkan dapatan analisis secara kuantitatif tersebut, pengkaji membina set soalan temu bual untuk diajukan kepada responden yang dipilih secara sampel bertujuan yang terdiri daripada 4 orang responden soal selidik dan seorang usahawan yang dicadangkan oleh pihak MARA bagi tujuan peneguhan dan huraian sokongan. Ujian analisis secara deskriptif dan analisis MANOVA digunakan untuk menguji data soal selidik secara kuantitatif, manakala analisis kandungan digunakan untuk menguji data temu bual secara kualitatif. Hasil kajian menunjukkan bahawa secara keseluruhan terdapat perbezaan orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim yang signifikan berdasarkan faktor tahap pendidikan formal dan kekerapan mengikuti latihan keusahawanan, tetapi sebaliknya tiada perbezaan yang signifikan berdasarkan faktor pengalaman perniagaan. Sementara itu, analisis terhadap lima sub-skala secara berasingan mendapati faktor tahap pendidikan formal hanya signifikan pada dua sub-skala sahaja (penghargaan diri dan kawalan personal). Manakala faktor kekerapan mengikuti latihan keusahawanan pula hanya signifikan pada satu sub-skala sahaja (etika Muslim). Kajian ini seterusnya merumuskan bahawa faktor tahap pendidikan formal dan kekerapan mengikuti latihan keusahawanan mempunyai pengaruh ke atas orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim namun pada kadar yang rendah. Kajian ini oleh itu mencadangkan agar kajian lanjutan dilakukan ke atas faktor-faktor lain seperti pelaksanaan program latihan keusahawanan dan pengalaman berniaga keluarga.

Kata kunci: Sikap keusahawanan; usahawan; belia; Bumiputera Muslim; faktor latar belakang

ABSTRACT

This study was conducted to examine levels of entrepreneurial attitude orientation based on the demographic factors of business experience, the level of formal education, and the frequency of attending entrepreneurial training among Muslim Bumiputera youth entrepreneurs. It was measured by five sub-scale attitudes, namely Muslim ethics, the need for achievement, personal control, self-esteem, and innovation. The study used a mixed methods research approach of Explanatory Design and 199 questionnaires were distributed to respondents. The respondents were Muslim Bumiputera youth entrepreneurs who had previously received Majlis Amanah Rakyat (MARA) financial assistance in the districts of Johor Bahru, Batu Pahat, and Pontian. Based on quantitative analysis findings, a set of interview questions were drafted and posed to respondents, who were selected by purposive sampling. Descriptive analysis and MANOVA analysis was then used to test the questionnaire for quantitative data, while content analysis was applied to the qualitative interviews. The results showed that there were significant differences in entrepreneurial attitude orientation among the Muslim Bumiputera respondents. These were based on factors including their level of formal education and how often they attended entrepreneurial training. However, there were no significant differences resulting from their business experience. Meanwhile, a separate analysis of the five sub-scales named above, showed that the level of formal education was only significant in two sub-scales (self-esteem and personal control), while the frequency of

attending entrepreneurial training was only significant in one sub-scale (Muslim ethics). The other three sub-scales showed a low percentage change. Hence, this study concluded that levels of formal education and the frequency of attending entrepreneurial training programs have a low level influence on entrepreneurial attitudes orientation among Muslim Bumiputera youth entrepreneurs. It is recommended that further research be done on other relevant factors, such as the implementation of entrepreneurship training programs and family business experience.

Keywords: Entrepreneurial attitude; entrepreneur; youth; Bumiputera Muslims; background factor

PENGENALAN

Pendekatan sikap telah dipertimbangkan sebagai salah satu alternatif yang lebih baik bagi kajian personaliti keusahawanan. Menurut Crant (1996) sikap keusahawanan boleh dirujuk sebagai pertimbangan atau kecenderungan individu untuk memiliki, menubuhkan dan menjalankan perniagaan. Sikap juga boleh diandaikan sebagai ramalan tingkah laku manusia. Sikap keusahawanan yang efektif dan beretika mengikut garis panduan ajaran Islam yang menjadi pegangan seseorang usahawan Muslim akan melahirkan ciri-ciri usahawan yang menepati kehendak ajaran Islam seperti kebebasan, kejujuran, berilmu dan berkemahiran, serta akauntabiliti (Buerah & Hussin 2011).

Hakikatnya sikap dan pemikiran, pandangan dan pegangan secara umumnya boleh berubah, begitu juga dengan aspek sikap terhadap keusahawanan (Muhammad Ali 2003; Harris & Gibson 2008). Dalam kaitan ini, Muhammad Ali (2003) menegaskan bahawa untuk maju dan tidak terus ketinggalan, usahawan Bumiputera tidak dapat lari daripada kewajipan untuk memperbaharui sikap, minda dan jiwa raga serta meningkatkan semangat keusahawanan. Ini kerana menurut Harris dan Gibson (2008), seseorang yang menerima maklum balas positif tentang keupayaan atau potensi keusahawanan, mereka mempunyai jangkaan yang lebih tinggi terhadap keusahawanan.

Dalam suasana pasaran ekonomi dan perniagaan di Malaysia yang umumnya dikuasai oleh bangsa bukan Bumiputera, usahawan belia Bumiputera hari ini memerlukan sokongan bukan sahaja dalam bentuk khidmat nasihat tetapi juga dalam bentuk kemudahan kewangan. Namun, disebalik pelbagai peluang dan bantuan keusahawanan yang disediakan oleh pihak kerajaan, usaha melahirkan dan membangunkan lebih ramai usahawan Bumiputera yang lebih berdaya saing masih belum mencapai matlamatnya walaupun setelah lebih 40 tahun digerakkan sejak pelancaran Dasar Ekonomi Baru (DEB) (Wan Liz Ozman & Sulzari 2002; Muhammad Ali 2003; Buerah 2007). Dalam kaitan ini, sikap usahawan belia Bumiputera yang masih mengekalkan sifat dan mentaliti pasif walaupun sudah masuk ke alam perniagaan (Mohammad Noorizzuddin & Wan Rasyidah 2006; Norhasni 2007) adalah tidak selari bukan sahaja dengan matlamat asal DEB, bahkan agama Islam sendiri menolak dan tidak menganjurkan sikap yang sedemikian. Sebagai contoh yang dapat

diperhatikan antaranya melalui pemilikan ekuiti Bumiputera sebanyak 23 peratus, yang mana menurut laporan oleh Bernama (2011) bahawa kira-kira 12 peratus daripadanya adalah dalam bentuk pegangan amanah oleh beberapa institusi kerajaan. Keadaan ini menunjukkan lebih separuh daripada saham yang dimiliki tersebut diuruskan oleh institusi kerajaan yang sekaligus melindungi Bumiputera daripada risiko sebenar perniagaan. Walaupun menurut Mahathir (2012) bukanlah menjadi matlamat DEB untuk memupuk sikap dan mentaliti pasif ke dalam diri masyarakat Melayu dan Bumiputera, namun realitinya majoriti masyarakat Bumiputera bukanlah golongan yang berdaya usaha dan sanggup mengambil risiko.

Mohd. Ali (1994) dan Muhammad Ali (2003) dalam menjelaskan perkara ini melihat perkaitan sikap dan minda yang melatari latar belakang masyarakat Bumiputera-Melayu khususnya, selepas berlakunya penjajahan oleh pihak British terhadap Tanah Melayu. Kesan dari penjajahan tersebut, setelah lebih dari 400 tahun, hari ini golongan Bumiputera terutamanya Melayu-Muslim menurut Muhammad Ali (2003) sudah tidak mempunyai kelebihan minda dan jiwa raga warga penghijrah yang tersedia dengan konteks hidup yang mewajibkan penerimaan pembaharuan dan memaksa pembinaan sikap keusahawanan untuk *survival*. Realitinya, masyarakat Bumiputera di Malaysia sebenarnya merupakan kelompok "minoriti" dalam konteks pencapaian ekonomi dan mereka juga adalah kumpulan "baru mendatang" dalam konteks penglibatan perniagaan dan keusahawanan sezaman (Muhammad Ali 2003). Pengalaman keusahawanan yang singkat dalam kalangan masyarakat Bumiputera Malaysia yang secara umumnya berusia tidak lebih dari 40 tahun iaitu hanya bermula setelah pelaksanaan DEB juga dilihat belum cukup untuk merubah minda dan sikap masyarakat Bumiputera secara keseluruhannya.

Selain itu, kekurangan penglibatan golongan belia Bumiputera berpendidikan tinggi atau lepasan institusi pengajian tinggi dalam bidang keusahawanan sedikit sebanyak membentuk pola budaya keusahawanan yang tidak sihat dalam kalangan usahawan Bumiputera (Muhamad Salleh 2003; Nurizan et al. 2008). Keadaan ini menurut Zaidatol Akmaliah dan Habibah (2004) akan seterusnya menyumbang kepada pembentukan cara fikir usahawan yang kurang menitik beratkan program pendidikan serta latihan keusahawanan yang berterusan sebagai laluan alternatif untuk meningkatkan

prestasi perniagaan dan sebagai medium pengalaman secara tidak langsung. Melihat kepada perkembangan ini, golongan belia Bumiputera berpendidikan seharusnya mengambil sikap berani menceburkan diri dalam bidang keusahawanan (Norhasni 2007). Tanggapan bahawa kerjaya usahawan sukar dan tidak stabil untuk menjamin masa depan perlu dikikis selaras dengan tahap kematangan dan pendidikan yang dimiliki oleh golongan belia Bumiputera masa kini. Bahkan penglibatan mereka dalam bidang keusahawanan yang kebanyakannya melalui sektor perniagaan kecil sebenarnya berkemungkinan menjadi sumber utama pekerjaan pada masa depan bagi negara (Harris & Gibson 2008).

Wan Liz Ozman dan Sulzari (2002) berpandangan penumpuan usaha membangunkan masyarakat usahawan belia Bumiputera harus diarahkan kepada aspek program pembangunan dan latihan keusahawanan. Ini kerana hasrat untuk melahirkan masyarakat mandiri dan berdikari yang bermula di peringkat belia menuntut kepada pemupukan dan perubahan sikap dan nilai yang positif terhadap bidang keusahawanan (Syed Othman 1989). Dalam konteks ini, pendidikan keusahawanan melalui program-program latihan keusahawanan merupakan medium yang cepat, mudah dan biasa digunakan bagi proses perubahan sikap yang dimaksudkan. Bagaimanapun, sejauh mana penyertaan usahawan Bumiputera dalam program-program latihan keusahawanan mencerminkan sikap keusahawanan mereka adalah sesuatu yang perlu diberi perhatian.

Dalam kaitan penampilan sikap ini, Islam mengingatkan agar setiap individu Muslim termasuk usahawan perlu melengkapkan diri dengan nilai dan etika Islam sepanjang masa dan ketika. Ini kerana berbeza dengan kelompok usahawan lain, usahawan Muslim bukan sahaja perlu menjalankan perniagaan yang halal, bahkan mereka harus terikat dengan roh dan etika perundangan syariah agar sentiasa dipatuhi secara menyeluruh dalam setiap aspek kehidupan (Mohammad Noorizzuddin & Wan Rasyidah 2006). Menurut Mohammad Noorizzuddin dan Wan Rasyidah (2006) lagi, bagi menampilkan identiti sebagai usahawan muslim, sifat-sifat yang baik dan kewajipan-kewajipan asas dalam agama perlu dihadiri dan diamalkan dalam jiwa dan diri seseorang usahawan. Justeru, penglibatan umat Islam dalam bidang keusahawanan hendaklah selari dengan ajaran yang telah digariskan dalam Al-Quran dan As-Sunnah. Bagaimana pun, suasana dan persekitaran perniagaan kini menunjukkan refleksi yang berbeza di mana jika diperhatikan pengamalan ajaran dan kewajipan asas Islam dalam kalangan usahawan belia Bumiputera hari ini boleh dipersoalkan.

Berdasarkan pemerhatian dan pengalaman pengkaji ketika berada dalam proses perniagaan, diperhatikan tidak ramai usahawan atau peniaga Muslim yang akan mengutamakan untuk bergerak mencari ruang solat, surau atau masjid khususnya apabila laungan

azan dikumandangkan menandakan masuknya waktu solat yang tertentu. Bahkan adab dan etika berpakaian sebahagian usahawan dan peniaga dalam kalangan belia juga kurang diambil peduli. Keadaan-keadaan ini pastinya bertentangan dengan pandangan yang menganjurkan agar usahawan Muslim perlu menunaikan tanggungjawab beragama seperti bersolat, berpuasa dan zakat untuk menghilangkan keraguan dalam diri dalam menjalankan perniagaan kerana perniagaan sebagai wadah jihad ekonomi (Zaidatol Akmaliah & Habibah 2004). Ini kerana tiada percanggahan di antara Islam dan perniagaan (Zaidatol Akmaliah & Habibah 2004; Mohammad Noorizzuddin & Wan Rasyidah 2006) seperti yang telah dibuktikan antaranya melalui hadis Rasulullah (SAW) daripada Al-Miqdam (Ibnu Hajar Al-Asqalani 2005) yang bermaksud:

“Sebaik-baik makanan yang dimakan oleh seseorang itu ialah hasil dari pekerjaan tangannya sendiri, sesungguhnya Nabi Allah Daud a.s. makan sesuatu dari hasil pekerjaan yang dilakukannya sendiri.”

(Riwayat Al-Bukhari, *Fathul Baari*, 12:2072)

Berdasarkan perbincangan di atas, maka adalah wajar satu kajian dijalankan bagi melihat dan membentuk kefahaman yang mendalam terhadap sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan Bumiputera khususnya golongan belia, selaras dengan kedudukan belia sebagai penyumbang besar tenaga kerja negara yang membentuk lebih daripada 40 peratus daripada populasi penduduk Malaysia (Mohd Ayop 2011). Oleh itu, kajian perlu dilakukan untuk melihat sejauh mana latar belakang usahawan mempengaruhi tahap orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim. Sejauh mana perbezaan latar belakang daripada segi pengalaman perniagaan, tahap pendidikan formal serta kekerapan mengikuti program latihan keusahawanan mempengaruhi tahap orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim? Adakah terdapat perbezaan tahap orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim berdasarkan faktor latar belakang yang dimaksudkan? Secara khusus, objektif kajian ini adalah untuk mengkaji tahap orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim berdasarkan faktor pengalaman perniagaan, tahap pendidikan formal serta kekerapan mengikuti program latihan keusahawanan.

PENDEKATAN SIKAP DALAM KEUSAHAWANAN

Ab. Aziz (2001) telah mencatatkan pandangan McClelland (1961) yang mengkategorikan faktor-faktor yang mendorong penyertaan sebagai usahawan kepada dua jenis, iaitu faktor dalaman dan faktor luaran. Faktor dalaman terdiri daripada; (1) keinginan

untuk mencapai sesuatu, (2) latar belakang pendidikan, dan (3) pengalaman. Ketiga-tiga faktor dalaman yang disebutkan oleh McClelland (1961) tersebut sebenarnya menerangkan tentang pembentukan sikap dalam diri seseorang yang akhirnya mendorong ke arah keusahawanan, malahan Ab. Aziz dan Zakaria (2004) menambah sekiranya sikap yang dibentuk positif maka ia dapat membantu menjadikan usahawan itu akan lebih bersedia untuk berhadapan dengan sebarang kemungkinan dalam usaha menggiatkan operasi keusahawanan. Seseorang usahawan mempunyai beberapa ciri tertentu seperti sanggup mengambil dan menanggung risiko, berinovasi, berinisiatif, mempunyai penghargaan diri yang tinggi, berkehendak kepada pencapaian dan seterusnya mempunyai kawalan personal (Crant 1996; Ab. Aziz 2001; Muhammad Ali 2003; Muhamad Salleh 2003; Ab. Aziz & Zakaria 2004; Shetty 2004; Harris & Gibson 2008; Mohd Noor & Samsuri 2008; Ann 2008). Kajian-kajian lepas telah menunjukkan bahawa individu-individu yang mempunyai ciri-ciri tersebut mempunyai sikap yang tinggi untuk menjadi seorang usahawan.

Kajian lepas telah mengambil pendekatan personaliti dan demografi dalam menghuraikan dan menentukan orientasi keusahawanan (Harris & Gibson 2008; Mohd Noor & Samsuri 2008). Teori personaliti biasanya digunakan dalam situasi yang lebih luas bagi mengukur kecenderungan terhadap sesuatu perkara (Mohd Noor & Samsuri 2008; Mohd Noor & Mohammad Basir 2009). Bagaimana pun pengukuran personaliti dalam banyak kajian untuk sesuatu bidang yang khusus seperti keusahawanan seringkali didapati hilang keberkesannya (Crant 1996; Gibson, Walker & Haris 2010; Harris & Gibson 2008; Mohd Noor & Samsuri 2008) dan hal ini mengundang kepada banyak kritikan. Manakala, pendekatan demografi pula dilihat lebih menjurus kepada generalisasi satu kelompok individu kepada satu populasi. Pendekatan demografi mengandaikan dalam menentukan orientasi keusahawanan bahawa tingkah laku manusia ditentukan atau dipengaruhi oleh ciri-ciri demografi seperti jantina, bangsa atau susunan kelahiran (Mohd Noor & Samsuri 2008; Tamizharasi & Panchanatham 2010). Pandangan ini juga akhirnya menjadi tidak popular kerana kajian-kajian terkemudian mendapati bahawa orientasi keusahawanan adalah ditentukan oleh satu tindak balas yang khusus kepada keadaan (Shetty 2004; Harris & Gibson 2008; Mohd Noor & Samsuri 2008; Tamizharasi & Panchanatham 2010) dan bukannya oleh satu set ciri-ciri demografi yang dimiliki oleh individu yang memiliki ciri-ciri yang sama.

Dalam kaitan ini, Robinson et al. (1991) telah menolak kedua-dua pendekatan tersebut atas beberapa kelemahan yang ditemui oleh banyak pengkaji terdahulu yang didapati kurang sesuai dan gagal menghasilkan keputusan yang tepat dalam pengukuran orientasi keusahawanan (Shetty 2004; Harris & Gibson 2008;

Mohd Noor & Samsuri 2008). Sebaliknya, pendekatan sikap dalam menentukan orientasi keusahawanan dapat mengatasi kelemahan dan kekurangan yang wujud. Menurut Ajzen dan Fishbein (1980) sikap adalah suatu keadaan psikologi yang tidak dapat dilihat secara keseluruhannya melalui perlakuan. Ia hanya dapat dilihat melalui perlakuan yang ditunjukkan tetapi segala yang tersirat di dalam individu itu menjadi dorongan untuk bertindak dan melakukan sesuatu. Sikap juga tidak lahir dengan sendiri tetapi diperoleh daripada pengalaman lepas yang dipelajari dan berkecenderungan untuk membawa suatu perlakuan pada masa depan (Van Wyk & Boshoff 2004; Mohd Noor & Mohammad Basir 2009; Gibson, Walker & Harris 2010). Menurut Robinson et al. (1991), untuk mengukur suatu sikap yang spesifik memerlukan sebuah model pengukuran yang juga spesifik.

Pendekatan sikap telah banyak digunakan dalam penyelidikan dan ianya mampu memberikan kebaikan sama ada dalam bentuk teori mahupun secara praktikal dalam kajian-kajian keusahawanan (Shetty 2004; Van Wyk & Boshoff 2004; Harris & Gibson 2008; Mohd Noor & Samsuri 2008; Mohd Noor & Mohammad Basir 2009; Tamizharasi & Panchanatham 2010; Gibson, Walker & Harris 2010; Iberkleid 2010). Robinson et al. (1991) menurut Shetty (2004), Harris dan Gibson (2008) serta Mohd Noor dan Samsuri (2008) dalam kajiannya telah berjaya membuktikan bahawa darjah kebolehpercayaan ujian skala *Entrepreneurial Attitude Orientation* (EAO) adalah dalam piawai yang boleh diterima, manakala kumpulan usahawan dan bukan usahawan mempunyai perbezaan yang signifikan bagi keempat-empat sub-skala iaitu keperluan kepada pencapaian, kawalan personal, penghargaan diri dan inovasi.

Menurut Robinson et al. (1991), sub-skala EAO mengukur sikap individu merentasi empat orientasi, iaitu; (1) keperluan kepada pencapaian (merujuk kepada usaha individu memulakan dan mengembangkan perniagaan); (2) inovasi (sejauh mana kaedah inovatif digunakan dalam aktiviti perniagaan); (3) kawalan personal (sejauh mana individu mengawal dan mempengaruhi perjalanan dan hasil perniagaan); dan (4) penghargaan diri (keyakinan diri dan kompetensi yang dilihat dalam hal ehwal perniagaan). Menurut Mohd Noor dan Samsuri (2008), Mohd Noor dan Mohammad Basir (2009) dan Lope Pihie dan Bagheri (2011) setiap sub-skala ini mempunyai komponen sikap iaitu afektif, kognitif dan konatif. Afektif yang dimaksudkan ialah perasaan positif atau negatif ke arah objek, manakala kognitif ialah kepercayaan dan pemikiran yang seseorang individu mempunyai suatu objek sikap, dan konatif atau kelakuan pula ialah hasrat kelakuan dan perpindahan kelakuan dalam cara yang diberikan ke arah objek.

Sehubungan itu, Mohd Noor dan Samsuri (2008) serta Mohd Noor dan Mohammad Basir (2009) pantas

cenderung menyatakan bahawa pendekatan sikap adalah lebih sesuai diaplikasikan di dalam kajian-kajian keusahawanan berbanding pendekatan personaliti atau demografi. Pendekatan sikap juga didapati lebih menumpukan kepada satu set tingkah laku tertentu yang dapat diukur dengan menggunakan soalan-soalan yang direka bentuk khusus (Shetty 2004; Harris & Gibson 2008; Mohd Noor & Samsuri 2008) untuk mengukur tahap orientasi sikap keusahawanan seseorang individu. Satu lagi kelebihan menggunakan pendekatan sikap ini adalah ia dapat membantu meningkatkan korelasi dengan tingkah laku sebenar sekaligus akan mengurangkan item kebolehubahan yang tidak dapat dijelaskan (Harris & Gibson 2008). Sebagai tambahan, instrumen soal selidik EAO juga telah digunakan dan diuji kesahan dan kebolehpercayaannya di Malaysia dan masih pada tahap *standard* yang ditetapkan (Mohd Noor & Samsuri 2008; Mohd Noor & Mohammad Basir 2009).

SIKAP KEUSAHAWANAN MENURUT PERSPEKTIF ISLAM

Dalam menerangkan konsep Islam terhadap sikap keusahawanan, Ab. Aziz (2001), Norasmah, Ab. Halim dan Khadijah (2004), Ab. Aziz dan Zakaria (2004) serta Fuadah dan Khairul Hamimah (2008) telah menekankan keutamaan faktor agama dalam mempengaruhi sikap keusahawanan seseorang. Seorang usahawan adalah tertakluk kepada tanggungjawab dan perlu memikul segala akibat tindakan, perilaku, transaksi dan segala urusan yang terlibat dalam perniagaan selama yang dilakukan di dunia ini dan segalanya akan dipersoalkan di hari akhirat (Fuadah & Khairul Hamimah 2008). Oleh itu kekuatan pengaruh agama adalah penting, kerana menurut Ab. Aziz (2001) ia bergantung kepada sejauh mana teguh dan dalamnya kefahaman seseorang terhadap agama yang dianuti. Justeru, sikap keusahawanan yang efektif dan beretika mengikut garis panduan ajaran Islam yang menjadi pegangan seseorang usahawan Muslim akan mampu melahirkan ciri-ciri usahawan yang menepati kehendak ajaran Islam seperti kebebasan, kejujuran, berilmu dan berkemahiran, dan akauntabiliti (Norasmah, Ab. Halim dan Khadijah 2004; Buerah & Hussin 2011).

Keusahawanan dalam Islam menggunakan pendekatan yang berlandaskan kekuatan akidah, pembangunan akhlak, dan semangat persaudaraan kemanusiaan sejagat (Ab. Aziz 2001; Norasmah, Ab. Halim dan Khadijah 2004; Buerah & Hussin 2011). Ab. Aziz (2001) menyatakan antara tanda dan bukti jelas kejayaan pendekatan keusahawanan Islam ini ialah dengan terbinanya tamadun Kesultanan Melayu Melaka yang berjaya menjadi antara hub perniagaan antarabangsa utama dan terpenting pada zamannya yang mendapat manfaat melalui perkembangan Islam yang dibawa oleh usahawan Islam. Sehubungan itu,

Muhammad Ali (2003) berpendapat umat Islam harus mengamalkan konsep sikap keusahawanan seperti berikut; (1) tidak memandang ringan cabaran hidup dan sentiasa berwaspada terhadap segala yang berlaku, (2) mengendalikan segala aspek yang menyentuh langsung terhadap kejayaan sesuatu usaha, (3) membina perhubungan baik dengan semua yang boleh membantu, (4) menolak diri untuk bergantung kepada usaha dan kudrat sendiri (selain Allah) dan tidak mudah menyalahkan sesiapa selain diri sendiri andai tidak dapat mengatasi sesuatu cabaran, (5) serius dalam usaha memupuk semangat berkerjasama dan membina persefahaman yang mendalam, dan (6) menilai tinggi persatuan dan kesepaduan serta berusaha gigih membina suasana bagi menjamin kebulatan yang sangat penting bagi survival bersama.

Juteru, semua ini menjadi indikasi dan menunjukkan bahawa sikap usahawan yang dibentuk dengan nilai dan etika yang tepat (yang berlandaskan tiga aspek akidah, akhlak dan persaudaraan) akan mampu melahirkan kejayaan dan kegemilangan (Mardzelah 2007; Buerah & Hussin 2011). Dalam hal ini, kajian oleh Buerah (2007) berjaya menunjukkan bahawa nilai dan etika usahawan Islam seperti amanah, kejujuran, keadilan dan ihsan adalah aspek penting dalam mengukur dan menentukan sikap keusahawanan Muslim. Ini kerana sebagai umat Islam yang beriman dengan Hari Akhirat dan Qada' dan Qadar, konsep keberkatan (melibatkan pahala dan dosa) adalah suatu yang menjadi tali panduan dalam menjalani urusan kehidupan. Perkara ini adalah sebagaimana yang telah dijelaskan oleh Allah (SWT) dalam firman-Nya yang bermaksud:

“Maka sesiapa berbuat kebajikan seberat zarah, nescaya akan dilihatnya (dalam surat amalnya)! Dan sesiapa berbuat kejahatan seberat zarah, nescaya akan dilihatnya (dalam surat amalnya)!”

(Az-Zalzalah, 99:7-8)

Oleh yang demikian, adalah penting diletakkan suatu penilaian sikap keusahawanan menurut perspektif atau etika Islam yang melibatkan aspek akidah (kewajipan asas), akhlak (nilai-nilai murni) dan persaudaraan (ihsan). Untuk itu, bagi tujuan kajian ini pengkaji meletakkan aspek sikap etika Muslim yang merupakan ciri-ciri pembangunan modal insan yang berteraskan Islam yang melibatkan aspek kefardhuan, kebenaran, amanah, tanggungjawab dan persaudaraan.

KEUSAHAWANAN DALAM KALANGAN BELIA BUMIPUTERA

Bidang keusahawanan merupakan satu bidang yang diberi perhatian khusus oleh kerajaan Malaysia sesuai dengan matlamat Wawasan 2020 (Mohd Noor dan Samsuri 2008). Perkara ini dapat diperhatikan melalui

pelaksanaan pelbagai dasar yang telah diperkenalkan selepas merdeka lagi. Perkembangan bidang keusahawanan hari ini sesuai dengan dasar-dasar yang dilaksanakan sejajar dengan hasrat membangunkan masyarakat usahawan dengan menanamkan nilai-nilai keusahawanan terutamanya dalam kalangan belia Bumiputera.

Islam telah terlebih dahulu menekankan usaha-usaha perniagaan dan keusahawanan. Dalam hal ini, Rasulullah (SAW) sendiri telah menunjukkan contoh dengan melibatkan diri secara praktis menceburi bidang keusahawanan ini sejak usianya 12 tahun lagi dengan berdagang ke Syria bersama bapa saudaranya Abu Talib. Selanjutnya pada usia belianya, baginda telah pun memulakan perniagaan sendiri dengan mendapatkan modal dari pelabur yang berminat dengan mengamalkan konsep mudharabah (Sobri 1992; Mohd. Ali 1994; Ashadi 2008; Buerah & Hussin 2011). Lebih membanggakan, pada usia 24 tahun sahaja baginda telah pun menceburi diri dalam perniagaan yang melibatkan urusan perdagangan import dan eksport barangan yang meliputi 13 bandar-bandar perdagangan besar sehingga ke Syria, Yaman dan Bahrain (Sobri 1992; Mohd. Ali 1994).

Hasrat kerajaan Malaysia pada masa kini ialah melahirkan ramai golongan belia yang menceburi bidang keusahawanan sepenuh masa dan menjadi usahawan yang berjaya. Pada masa kini semakin ramai golongan belia Bumiputera yang terbukti telah berjaya dalam perniagaan, tetapi peratus yang terlibat dalam bidang ini adalah masih terlalu kecil. Walaupun Indeks Belia Malaysia (2011) yang dikeluarkan oleh Institut Penyelidikan Pembangunan Belia Malaysia (IPPBM) menunjukkan peningkatan minat belia terhadap bidang keusahawanan dari skor 63.3 pada 2008 kepada 68.6 pada 2011, namun realiti penglibatan belia terutamanya Bumiputera masih rendah berbanding populasi belia Bumiputera di Malaysia yang besar iaitu seramai lebih kurang 8 juta orang. Kebanyakan golongan belia Bumiputera lepasan pengajian tinggi yang memiliki ijazah masih rela menunggu kerja dalam sektor awam dan swasta daripada menceburi bidang keusahawanan melalui pelbagai peluang yang dibuka oleh banyak institusi dan agensi.

Menurut laporan Banci Penduduk dan Perumahan Malaysia pada tahun 2000 oleh Jabatan Perangkaan Malaysia (2000) menunjukkan golongan belia sahaja mewakili 42.1 peratus daripada penduduk Malaysia seramai 26 juta orang pada ketika itu. Belia yang dimaksudkan di sini dapatlah ditakrif sebagai golongan lepasan sekolah yang berusia 18 tahun ke atas sehingga peringkat awal dewasa iaitu 40 tahun. Golongan belia telah dikenal pasti sebagai paling produktif, mempunyai idealisme, berfikiran matang dan kumpulan sasaran yang paling berpotensi untuk dibangunkan dan mampu menyumbang kepada pembangunan negara (Norhasni 2007). Justeru itu, suatu transformasi perlu dilakukan untuk memupuk minat dan mengubah persepsi belia

Bumiputera Muslim terhadap bidang keusahawanan. Sejajar dengan hasrat kerajaan meningkatkan penglibatan belia Bumiputera sebagai usahawan, maka kajian ini mengkaji orientasi sikap keusahawanan yang dimiliki oleh usahawan belia Bumiputera Muslim bagi dijadikan input berguna kepada belia yang ingin menceburi bidang keusahawanan dan juga kepada pihak yang berkepentingan.

METODOLOGI

Kajian ini menggunakan kaedah penyelidikan kuantitatif dan kualitatif (*mixed method research design*). Penggunaan kaedah penyelidikan bercampur menurut Creswell dan Clark (2007) dan Seymour (2012) akan dapat menggabungkan kekuatan kedua-dua kaedah penyelidikan kuantitatif dan kualitatif. Bagi tujuan kajian ini, pengkaji memilih untuk menggunakan Reka Bentuk Penerangan atau *Explanatory Design*, iaitu reka bentuk penyelidikan dua fasa yang bermula dengan pengumpulan dan analisis data kuantitatif dan diikuti oleh pengumpulan dan analisis data kualitatif secara berturutan tetapi dalam dua fasa yang berasingan (Tashakkori & Teddlie 1998; Creswell & Clark 2007). Ia bertujuan untuk memberikan penerangan dan penegasan, juga untuk membuat perbandingan dan pengesahan, serta membuat pengembangan terhadap data yang diperoleh daripada kajian secara kuantitatif (Tashakkori & Teddlie 1998; Creswell & Clark 2007).

Populasi kajian ini adalah terdiri daripada usahawan-usahawan belia Bumiputera Muslim yang beroperasi di daerah Johor Bahru, Pontian dan Batu Pahat yang mendapat bantuan pembiayaan MARA. Data kajian ini seterusnya dikumpul menggunakan kaedah soal selidik (kuantitatif) dan temu bual (kualitatif). Sebanyak 124 set soal selidik daripada 199 set soal selidik yang telah diedarkan kepada keseluruhan populasi responden telah dikembalikan selepas melalui proses 3 kali edaran selama 10 minggu. Seterusnya sesi temu bual yang dijalankan menggunakan kaedah persampelan bertujuan di mana pengkaji telah memilih seramai 5 orang sampel untuk ditemu bual yang terdiri daripada 4 orang daripada responden yang menjawab soal selidik dan seorang usahawan berjaya yang dicadangkan oleh pihak MARA.

Dalam mengukur data kajian, instrumen soal selidik EAO telah digunakan sebagai asas dengan penambahsuaian dari aspek nilai-nilai Islami agar objektif kajian yang menekankan dan ingin mengukur tentang sikap keusahawanan dalam persepektif seorang Muslim dapat diterapkan. Justeru bagi tujuan kajian ini, pengkaji telah menerapkan satu lagi sub-skala iaitu Etika Muslim dan menjadikannya lima sub-skala orientasi sikap keusahawanan dalam instrumen soal selidik EAO berdasarkan Skala Likert lima poin bagi menunjukkan sejauh mana responden bersetuju dengan pernyataan yang diberikan, di mana nilai 1 mewakili 'sangat tidak

setuju' dan nilai 5 mewakili 'sangat setuju'. Umumnya soal selidik EAO ini digunakan dengan sangat meluas apabila suatu kajian itu berkait dengan mengukur sikap keusahawanan (Shetty 2004; Van Wyk & Boshoff 2004; Harris & Gibson 2008; Gibson, Walker & Harris 2010; Tamizharasi & Panchanatham 2010). Seterusnya bagi tujuan kesahan dan kebolehpercayaan, satu kajian rintis telah dijalankan ke atas 20 orang responden, di mana keputusan analisis menunjukkan nilai kebolehpercayaan *Cronbach's* alpha yang tinggi iaitu 0.955. Mohd. Najib (2003) menyarankan nilai korelasi yang minimum dan diterima pakai adalah pada 0.60.

Data kajian daripada soal selidik telah diproses dengan menggunakan perisian program SPSS Versi 16 secara deskriptif dan statistik inferensi. Pengiraan peratusan telah digunakan ke atas data berkaitan latar belakang responden, manakala pengiraan min dan sisihan piawai digunakan terhadap item sikap keusahawanan. Analisis secara inferensi pula menggunakan teknik pengujian MANOVA. Sementara itu, data daripada temu bual pula telah dianalisis menggunakan kaedah analisis kandungan, di mana pengkaji membina satu set kategori atau tema dan kemudian menyusun pernyataan-pernyataan yang diterima daripada responden ke dalam setiap kategori yang sesuai (Punch 1998).

JADUAL 1. Profil Responden Kajian

Profil Responden	Kategori	Frekuensi	Peratus
Pengalaman Perniagaan	Kurang 5 tahun	27	21.0
	5-10 tahun	46	37.0
	11-15 tahun	35	30.0
	16-20 tahun	8	6.0
	Lebih 20 tahun	8	6.0
Tahap Pendidikan Formal	Tidak berkenaan	2	2.0
	SRP/PMR	6	5.0
	SPM/SPMV	45	37.0
	STPM/STAM/Sijil	19	14.0
	Diploma/Ijazah	50	40.0
	Master/PhD	2	2.0
Kekerapan Menghadiri Program Latihan Keusahawanan	Tidak pernah	7	5.0
	1 kali	12	10.0
	2-3 kali	53	43.0
	4-5 kali	12	10.0
	Lebih 5 kali	40	32.0

DAPATAN KAJIAN

PROFIL RESPONDEN

Jadual 1 menunjukkan profil responden merangkumi pengalaman perniagaan, tahap pendidikan formal dan kekerapan menghadiri program latihan keusahawanan. Seramai 124 orang usahawan belia Bumiputera Muslim di negeri Johor telah terlibat dalam kajian ini. Majoriti responden kajian mempunyai pengalaman perniagaan antara 5 hingga 10 tahun iaitu seramai 46 orang (37 peratus), manakala terdapat 27 orang (21 peratus) usahawan yang mempunyai pengalaman berniaga kurang dari 5 tahun, dan hanya 8 orang (6 peratus) usahawan yang berpengalaman menjalankan perniagaan melebihi 20 tahun. Dari segi tahap pendidikan formal, didapati sebahagian besar usahawan yang dikaji

memiliki kelayakan pendidikan di peringkat Diploma dan Ijazah iaitu seramai 50 orang (40 peratus), diikuti dengan 45 orang (37 peratus) usahawan yang berjaya menamatkan pendidikan sehingga ke peringkat sekolah menengah atas (SPM/SPMV), manakala hanya 2 orang (2 peratus) usahawan sahaja yang tidak melanjutkan atau menamatkan pendidikan di peringkat sekolah menengah. Sementara itu, kebanyakan usahawan didapati telah menghadiri sekurang-kurangnya 2 hingga 3 kali program latihan keusahawanan iaitu seramai 53 orang (43 peratus) dan terdapat 40 orang (32 peratus) usahawan yang telah mengikuti program latihan keusahawanan melebihi 5 kali, manakala hanya 7 orang (5 peratus) sahaja usahawan yang didapati langsung tidak pernah menghadiri sebarang program latihan keusahawanan. Maklumat profil responden selanjutnya adalah seperti ditunjukkan dalam Jadual 1.

ORIENTASI SIKAP KEUSAHAWANAN USAHAWAN BELIA
BUMIPUTERA MUSLIM BERDASARKAN PENGALAMAN
PERNIAGAAN

Berdasarkan Jadual 2, secara keseluruhan, keputusan Ujian Multivariate Pillai's Trace menunjukkan bahawa tidak wujud kesan faktor pengalaman perniagaan ke atas orientasi sikap keusahawanan yang signifikan ($F(10,236) = 1.04, p = 0.41$) di mana $p > 0.05$. Keputusan ini disokong dengan dapatan daripada analisis MANOVA berdasarkan Jadual 3 yang mendapati bahawa tidak terdapat kesan utama pemboleh ubah bebas iaitu Pengalaman Perniagaan terhadap kelima-lima pemboleh ubah bersandar etika Muslim, keperluan kepada pencapaian, kawalan personal, penghargaan diri dan inovasi secara berasingan yang signifikan ($p > 0.05$). Dapatan ini

menunjukkan bahawa secara signifikan, pengalaman perniagaan yang dimiliki oleh seseorang usahawan belia Bumiputera Muslim tidak dapat mempengaruhi tahap orientasi sikap keusahawanan yang berkaitan sikap terhadap ciri-ciri etika Muslim, keperluan kepada pencapaian, kawalan personal, penghargaan diri dan inovasi dalam perniagaan yang diusahakannya. Selain itu hasil temu bual responden juga gagal menunjukkan perbezaan pengaruh yang ketara faktor pengalaman perniagaan ke atas sikap keusahawanan responden. Berdasarkan keputusan analisis ini, pengkaji menerima hipotesis nul dan melaporkan bahawa tidak terdapat perbezaan tahap orientasi sikap keusahawanan yang signifikan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim berdasarkan faktor pengalaman perniagaan.

JADUAL 2. Ujian Multivariate Pillai's Trace EAO

Kesan Utama	Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
Pengalaman Perniagaan	0.084	1.039	10.000	236.000	0.411

JADUAL 3. Analisis MANOVA EAO Berdasarkan Pengalaman Perniagaan

Sub-Skala EAO (Pemboleh Ubah Bersandar)	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.*
Etika Muslim	0.816	2	0.408	1.946	0.147
Keperluan Pencapaian	0.307	2	0.154	0.964	0.384
Kawalan Personal	0.179	2	0.090	0.439	0.646
Penghargaan Diri	0.636	2	0.318	2.216	0.113
Inovasi	0.109	2	0.054	0.342	0.711

Error df = 121

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Keputusan analisis ini seterusnya mencadangkan bahawa kajian masa hadapan perlu dilaksanakan bagi menyelidik faktor-faktor lain terhadap kelima-lima sub-skala orientasi sikap keusahawanan kerana pengalaman

perniagaan bukan merupakan faktor yang dapat mempengaruhi orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim secara signifikan.

ORIENTASI SIKAP KEUSAHAWANAN USAHAWAN
BELIA BUMIPUTERA MUSLIM BERDASARKAN TAHAP
PENDIDIKAN FORMAL

Berdasarkan Jadual 4, secara keseluruhan, keputusan Ujian Multivariate Pillai's Trace menunjukkan bahawa terdapat kesan utama pemboleh ubah bebas Tahap Pendidikan Formal yang signifikan iaitu $p < 0.05$ ($F(10,236) = 2.60$, $p = 0.01$) terhadap kelima-lima

pemboleh ubah bersandar kajian ini iaitu sub-skala orientasi sikap keusahawanan. Berdasarkan keputusan analisis ini, pengkaji menolak hipotesis nul dan seterusnya melaporkan bahawa secara keseluruhan, terdapat perbezaan tahap orientasi sikap keusahawanan yang signifikan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim berdasarkan faktor tahap pendidikan formal.

JADUAL 4. Ujian Multivariate Pillai's Trace EAO

Kesan Utama	Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
Tahap Pendidikan	0.199	2.602	10.000	236.000	0.005

JADUAL 5. Analisis MANOVA EAO Berdasarkan Tahap Pendidikan Formal

Sub-Skala EAO (Pemboleh Ubah Bersandar)	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.*
Etika Muslim	0.145	2	0.072	0.336	0.715
Keperluan Pencapaian	0.900	2	0.450	2.910	0.058
Kawalan Personal	1.403a	2	0.701	3.614	0.030
Penghargaan Diri	1.821b	2	0.911	6.811	0.002
Inovasi	0.595	2	0.297	1.921	0.151

Error df = 121

a. R Squared = .056 (Adjusted R Squared = .041)

b. R Squared = .101 (Adjusted R Squared = .086)

*. The mean difference is significant at the .05 level.

Jadual 5 menunjukkan keputusan analisis MANOVA. Kesan utama faktor Tahap Pendidikan Formal didapati signifikan ke atas dua daripada lima pemboleh ubah bersandar kajian, iaitu pada sub-skala Penghargaan Diri ($F(2,911) = 6.81$, $p = 0.00$) dan Kawalan Personal ($F(2,701) = 3.61$, $p = 0.03$) di mana $p < 0.05$. Dapatan ini disokong oleh dapatan temu bual yang menunjukkan majoriti responden berpendapat pendidikan yang lebih tinggi tidak memberikan kesan yang positif terhadap aspek sikap keusahawanan penghargaan diri dan kawalan personal. Dapatan temu bual juga mendapati kekurangan aktiviti atau pendedahan keusahawanan yang bersifat praktikal merupakan antara faktor penyebab usahawan dengan tahap pendidikan lebih rendah mempunyai tahap orientasi sikap keusahawanan yang lebih tinggi, memandangkan golongan ini atas faktor peluang pendidikan formal yang agak terbatas menyebabkan mereka lebih terdedah atau terlibat langsung dengan bidang keusahawanan lebih awal.

Selain itu, keputusan analisis juga menunjukkan bahawa dalam populasi kajian, faktor tahap pendidikan formal menyumbang sebanyak 10.1 peratus perubahan dalam pemboleh ubah bersandar atau sub-skala Penghargaan Diri, dan 5.6 peratus perubahan dalam pemboleh ubah bersandar atau sub-skala Kawalan Personal. Oleh kerana terdapat kira-kira 90 peratus lagi perubahan dalam pemboleh ubah-pemboleh ubah bersandar yang masih tidak dapat dikenal pasti melalui kajian ini, keputusan kajian ini mencadangkan supaya kajian masa hadapan dilaksanakan bagi mengenal pasti faktor-faktor lain yang dapat mempengaruhi pemboleh ubah-pemboleh ubah bersandar kajian iaitu sub-skala orientasi sikap keusahawanan.

ORIENTASI SIKAP KEUSAHAWANAN USAHAWAN BELIA BUMIPUTERA MUSLIM BERDASARKAN KEKERAPAN MENGIKUTI LATIHAN KEUSAHAWANAN

Berdasarkan Jadual 6, secara keseluruhan, keputusan Ujian Multivariate Pillai's Trace menunjukkan bahawa secara signifikan terdapat kesan utama pemboleh ubah bebas Kekerapan Mengikuti Latihan Keusahawanan terhadap kelima-lima pemboleh ubah bersandar kajian ini iaitu sub-skala Orientasi Sikap Keusahawanan ($F(10,236) = 3.23, p = 0.00$) di mana $p < 0.05$. Berdasarkan

keputusan analisis ini, pengkaji menolak hipotesis nul dan seterusnya melaporkan bahawa terdapat perbezaan tahap Orientasi Sikap Keusahawanan yang signifikan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim berdasarkan faktor kekerapan mengikuti latihan keusahawanan secara keseluruhan. Dapatan ini seterusnya disokong oleh dapatan temu bual yang mendapati majoriti responden berpendapat kekerapan mengikuti program latihan keusahawanan boleh membantu meningkatkan ilmu, pencapaian, keyakinan, kemahiran membuat keputusan dan cara fikir usahawan.

JADUAL 6. Ujian Multivariate Pillai's Trace EAO

Kesan Utama	Value	F	Hypothesis df	Error df	Sig.
Kekerapan Latihan	0.241	3.232	10.000	236.000	0.001

Keputusan analisis secara berasingan pula berdasarkan Jadual 7 menunjukkan kesan utama pemboleh ubah bebas Kekerapan Mengikuti Latihan Keusahawanan adalah signifikan terhadap satu daripada lima pemboleh ubah bersandar kajian sahaja, iaitu pada sub-skala Etika Muslim ($F(2,121) = 3.19, p = 0.04$) di

mana $p < 0.05$. Dalam kaitan ini, dapatan temu bual telah menunjukkan bahawa majoriti responden berpendapat kekerapan mengikuti program latihan keusahawanan tidak semestinya dapat meningkatkan kesedaran berkaitan kewajipan-kewajipan Muslim yang berkait dengan perniagaan (aspek sikap etika Muslim).

JADUAL 7. Analisis MANOVA EAO Berdasarkan Kekerapan Mengikuti Latihan Keusahawanan

Sub-Skala EAO (Pemboleh Ubah Bersandar)	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.*
Etika Muslim	1.313a	2	0.657	3.194	0.044
Keperluan Pencapaian	0.193	2	0.096	0.601	0.550
Kawalan Personal	0.150	2	0.075	0.366	0.694
Penghargaan Diri	0.548	2	0.274	1.900	0.154
Inovasi	0.120	2	0.060	0.378	0.686

Error df = 121

a. R Squared = .050 (Adjusted R Squared = .034)

*. The mean difference is significant at the .05 level.

Selain itu, keputusan analisis juga menunjukkan bahawa dalam populasi kajian, faktor kekerapan mengikuti latihan keusahawanan hanya menyumbang sebanyak 5.0 peratus perubahan sahaja dalam pemboleh ubah bersandar atau sub-skala Etika Muslim. Oleh yang demikian, keputusan kajian ini mencadangkan supaya kajian masa hadapan dilaksanakan bagi mengenal pasti faktor-faktor lain yang dapat mempengaruhi pemboleh ubah-pemboleh ubah bersandar kajian iaitu sub-skala Orientasi Sikap Keusahawanan, memandangkan terdapat lebih 90 peratus lagi perubahan dalam pemboleh ubah-pemboleh ubah bersandar yang masih tidak dapat dikenal pasti melalui kajian ini.

PERBINCANGAN

Secara umumnya kajian ini mendapati usahawan belia Bumiputera Muslim yang mempunyai pengalaman perniagaan yang sederhana dan lebih lama (5 tahun ke atas) mempunyai tahap orientasi sikap keusahawanan yang lebih tinggi berbanding usahawan yang masih baru dalam perniagaan (kurang 5 tahun). Menurut Robinson et al. (1991) corak tingkah laku atau sikap yang biasa diperolehi dari pengalaman lepas membentuk kecenderungan untuk bertindak dalam arah tertentu. Lope Pihie dan Bagheri (2011) mendapati dengan melibatkan pelajar sekolah menengah dalam

pembangunan pelan perniagaan dan menjalankan perniagaan kecil secara simulasi mahupun sebenar akan dapat menggalakkan dan menyokong mereka menceburi bidang keusahawanan. Oleh itu sudah semestinya bagi seorang usahawan itu, penglibatan atau pengalaman terlibat secara langsung dengan perniagaan merupakan suatu komponen penting dalam pembetulan sikap keusahawanan yang tepat, selain membantu usahawan untuk membuat penilaian yang lebih baik dalam sesuatu tugas atau perkara yang perlu diputuskan dalam perniagaannya.

Kesan pengalaman perniagaan ini dapat dilihat lebih ketara pada sub-skala Keperluan kepada Pencapaian yang mana lebih lama seorang usahawan belia Bumiputera Muslim itu berada dalam perniagaan, semakin tinggi sikapnya terhadap ciri keperluan kepada pencapaian dalam perniagaan yang diusahakannya. Dapatan ini bertepatan dengan sunnah kehidupan di mana Allah (SWT) telah menetapkan bahawa pencapaian atau kejayaan itu adalah hasil daripada kerja tekun dan dedikasi dalam perkara yang diusahakan (Zulkifli 2007). Ini kerana kejayaan dalam perniagaan memerlukan penglibatan secara langsung dan istiqamah iaitu rajin dan tekun, sabar dan berdedikasi atau bersungguh-sungguh (Abdul Rahman & Muhammad Akhir 2001). Bagi usahawan Muslim, aspek sikap yang mengutamakan pencapaian seperti rajin, tekun, sabar dan dedikasi ini hendaklah mencakupi perkara-perkara ibadah (Ab. Aziz 2001; Abdul Rahman & Muhammad Akhir 2001; Muhammad Ali 2003; Buerah & Hussin 2011) supaya pencapaian sebenar dalam kehidupan ini iaitu kejayaan di dunia dan di akhirat dapat dicapai. Dengan yang demikian, seharusnya pengalaman dalam perniagaan dapat membentuk sikap keusahawanan yang menjadi gandingan kepada ibadah yang berteraskan aqidah. Konsep ini jelas disebutkan Allah (SWT) melalui firman-Nya yang bermaksud:

“Dan bahawa sesungguhnya tidak ada (balasan) bagi seseorang melainkan (balasan) apa yang diusahakannya.”
(An-Najm, 53:39)

Bagaimanapun secara keseluruhan, hasil kajian menunjukkan bahawa secara signifikan, pengalaman perniagaan yang dimiliki oleh seseorang usahawan belia Bumiputera Muslim tidak dapat mempengaruhi tahap orientasi sikap keusahawanan yang berkaitan sikap terhadap ciri-ciri etika Muslim, keperluan kepada pencapaian, kawalan personal, penghargaan diri dan inovasi dalam perniagaan yang diusahakannya. Dapatan ini menjelaskan bahawa tidak terdapat perbezaan tahap orientasi sikap keusahawanan yang signifikan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim berdasarkan faktor pengalaman perniagaan. Pengalaman dan pendedahan kepada aktiviti keusahawanan sebenarnya lebih berperanan dalam menentukan jenis sikap yang terkesan dan sejauh mana

ia memberi kesan sebagaimana yang ditunjukkan oleh dapatan kajian Harris dan Gibson (2008). Sebaliknya faktor pengalaman perniagaan akan lebih memberi kesan kepada pembentukan sikap keusahawanan jika ia berlaku dalam bentuk perniagaan keluarga atau berlatar belakangkan keluarga berniaga. Buerah dan Hussin (2011) menyokong pernyataan berkenaan dengan menyatakan pengaruh latar belakang keluarga berniaga membantu menimbulkan minat terhadap keusahawanan dan seterusnya mempengaruhi pemilihan kerjaya sebagai usahawan.

Hal ini juga dapat dijelaskan berdasarkan taburan usahawan belia Bumiputera Muslim yang mana 95 peratus responden pernah mengikuti program latihan keusahawanan sekurang-kurangnya sekali. Manakala majoriti 53 peratus usahawan belia Bumiputera Muslim pernah mengikuti program latihan keusahawanan antara 2 hingga 5 kali. Sebagaimana yang dijelaskan oleh Robinson et al. (1991), Shetty (2004), Harris dan Gibson (2008), Mohd Noor dan Samsuri (2008), Mohd Noor dan Mohammad Basir (2009), Lope Pihie dan Bagheri (2011) dan lain-lain kajian seumpamanya yang mendapati faktor latihan dan bimbingan keusahawanan merupakan antara faktor atau elemen penting dalam pembentukan sikap keusahawanan seseorang. Selain daripada pengalaman sebenar dalam kerja-kerja keusahawanan, pendidikan melalui latihan dan bimbingan keusahawanan turut dapat memberikan ilmu dan pendedahan keusahawanan kepada sikap seseorang. Ia bertepatan dengan pendapat Robinson et al. (1991) yang menyatakan kemahiran keusahawanan boleh dipelajari. Oleh kerana aspek sikap itu sendiri boleh berubah mengikut masa (Ajzen & Fishbein 1980; Robinson et al. 1991), pemikiran, perasaan dan niat tingkah laku seorang usahawan boleh berubah berdasarkan nilai tambah yang dilalui atau diterima (Van Wyk, Boshoff & Bester 2003). Dalam hal ini, Harris dan Gibson (2008) menyatakan kemungkinan perubahan adalah lebih tinggi dalam persekitaran pembelajaran yang menggalakkan.

Seterusnya, kajian menunjukkan bahawa terdapat perbezaan tahap orientasi sikap keusahawanan yang signifikan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim berdasarkan faktor tahap pendidikan. Dapatan kajian ini bertepatan dengan dapatan yang menunjukkan perbezaan tahap pendidikan boleh mempengaruhi kejayaan seseorang usahawan (Harris & Gibson 2008). Dapatan ini juga menyokong pendapat Kum dan Siat (2013) yang menyatakan usaha pendidikan boleh membantu mengubah persepsi individu mengenai keusahawanan, mengubah cara mereka mendekati keusahawanan, dan sikap mereka ke arah itu. Ini kerana sikap keusahawanan seperti yang dijelaskan oleh Robinson et al. (1991) boleh diubah ke arah suatu yang diinginkan dan ia boleh dibentuk melalui pendidikan (Harris & Gibson 2008; Mohd Noor & Mohammad Basir 2009; Buerah & Hussin 2011; Lope Pihie & Bagheri 2011).

Selain itu, dapatan ini adalah selaras dengan anjuran menuntut dan mencari ilmu oleh Islam kerana dengan menuntut ilmu akan menggalakkan manusia untuk berfikir. Di dalam al-Quran sendiri terdapat banyak ayat yang menyeru manusia supaya berfikir dalam apa yang mereka lakukan, dan menurut Ibnu Khaldun dalam al-Muqaddimah bahawa aspek berfikir merupakan salah satu cabang pendidikan (Ratna Roshida & Mohd Syariefudin 2007). Dalam kaitan ini menurut Muhammad Jamaluddin Al-Qasimi (2009), Rasulullah (SAW) ada bersabda daripada Anas bin Malik yang maksudnya:

“Mencari ilmu pengetahuan adalah wajib ke atas setiap orang Muslim.”

(Riwayat Ibnu Abdul Barr, *Mauizatul Mukminin*, 2009:7)

Hasil analisis kajian yang dijalankan selanjutnya menunjukkan bahawa terdapat kesan utama faktor tahap pendidikan formal yang signifikan ke atas dua daripada lima pemboleh ubah bersandar kajian, iaitu pada sub-skala Penghargaan Diri dan Kawalan Personal. Dapatan ini mendapati sub-skala penghargaan diri mempunyai hubungan dengan kawalan personal dalam aspek tahap pendidikan usahawan. Ia menyokong dapatan oleh Mohd Noor dan Samsuri (2008) yang turut mendapati hubungan yang wujud antara aspek sikap penghargaan diri dan kawalan personal, tetapi dari segi kebolehan menjalankan aktiviti keusahawanan. Selain itu, Mohd Noor dan Mohammad Basir (2009) turut mendapati hubungan antara penghargaan diri dan kawalan personal dalam fungsi diskriminasi dalam kalangan pelajar keusahawanan di institusi pendidikan tinggi. Ini bermakna tahap pendidikan formal usahawan belia Bumiputera Muslim boleh mempengaruhi sikap keusahawanan mereka dalam aspek keyakinan diri dan kompetensi dalam urusan perniagaan, serta terhadap sejauh mana individu dapat mengawal dan mempengaruhi perjalanan dan hasil perniagaannya.

Bagaimanapun, secara signifikan, kumpulan usahawan belia Bumiputera Muslim yang mempunyai tahap pendidikan yang rendah menunjukkan tahap orientasi sikap keusahawanan yang lebih tinggi dalam sub-skala penghargaan diri dan kawalan personal. Walaupun dapatan ini menghairankan kerana peluang pendidikan yang lebih tinggi tidak dapat membantu usahawan Muslim mempunyai sikap penghargaan diri dan kawalan personal yang lebih baik, menurut Harris dan Gibson (2008) hal ini mungkin boleh dijelaskan dengan mempertimbangkan bagaimana sikap tersebut terbina. Sikap penghargaan diri dan kawalan personal secara logiknya akan terbina setelah individu mempunyai pengalaman lepas dalam perniagaan yang positif (Harris & Gibson 2008) dan mendapat pendidikan dan latihan keusahawanan yang praktikal (Lope Pihie & Bagheri 2011). Disebabkan oleh faktor

proses pendidikan yang lebih lama, usahawan yang mempunyai tahap pendidikan formal yang lebih tinggi terutamanya mempunyai tempoh pengalaman yang lebih pendek dalam perniagaan. Manakala taburan responden yang menunjukkan 85 peratus usahawan belia Bumiputera Muslim pernah mengikuti program latihan keusahawanan sekurang-kurangnya 2 kali, ditambah dengan proses pendidikan dan latihan keusahawanan di peringkat pendidikan tinggi yang masih kurang menyeluruh, maka tidak hairanlah usahawan yang tidak terikat dengan sistem atau silibus pendidikan tinggi mendapat peluang yang lebih baik dalam program pendidikan dan latihan keusahawanan yang lebih praktikal di luar kampus.

Justeru, usaha meningkatkan sikap keusahawanan dengan menyediakan dana dan prasarana di institusi pendidikan yang melibatkan perancangan jangka panjang perlu diusahakan bagi memudahkan penciptaan usaha baru oleh generasi muda (Lope Pihie & Bagheri 2011) supaya boleh memupuk inovasi dan mendorong graduan belia untuk mencari peluang-peluang perniagaan (Kum & Siat 2013).

Seterusnya kajian ini menunjukkan bahawa terdapat perbezaan tahap orientasi sikap keusahawanan yang signifikan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim berdasarkan faktor kekerapan mengikuti latihan keusahawanan secara keseluruhan. Dapatan ini selaras dengan dapatan Harris dan Gibson (2008) serta Lope Pihie dan Bagheri (2011) yang menyatakan sikap pelajar ke arah keusahawanan boleh dipengaruhi oleh pendidikan keusahawanan dan latihan. Buerah (2007) dalam kajian terdahulu mendapati bahawa kehadiran usahawan Bumiputera ke program pendidikan dan latihan keusahawanan boleh memberikan pengaruh dalam meningkatkan ilmu pengetahuan, kemahiran dan keperibadian mereka. Sebagaimana yang ditekankan oleh Mohd Noor dan Samsuri (2008) faktor latihan dan bimbingan keusahawanan adalah antara elemen penting dalam pembentukan dan peningkatan sikap keusahawanan seseorang. Dengan meningkatkan tahap sikap keusahawanan dalam diri usahawan, Sum dan Kiat (2013) menyatakan ia boleh memupuk inovasi dan mendorong mereka untuk mencari peluang-peluang perniagaan. Firman Allah (SWT) yang bermaksud:

“Oleh itu bertanyalah kamu (wahai golongan musyrik) kepada orang-orang yang berpengetahuan agama jika kamu tidak mengetahui.”

(An-Nahl, 16:43)

Dalam menjelaskan ayat ini, Muhammad Jamaluddin Al-Qasimi (2009) dalam kitab *Mauizatul Mukminin* yang merupakan ringkasan kepada kitab *Ihya' Ulumuddin* memetik kata-kata Ibnu Mas'ud bahawa ilmu pengetahuan itu mestilah dicari dengan cara belajar atau menuntut ilmu. Justeru dapat difahami bahawa Islam sememangnya menuntut umatnya mencari

dan menambah ilmu pengetahuan dan kemahiran dalam ilmu-ilmu kehidupan yang merangkumi pelbagai bidang yang luas. Demikianlah juga, usahawan belia Bumiputera Muslim dituntut untuk mencari dan meningkatkan ilmu dan kemahiran keusahawanan (Abdul Rahman & Muhammad Akhir 2001; Buerah & Hussin 2011) bagi memajukan perniagaan mereka dan seterusnya meningkatkan aktiviti sosio-ekonomi umat yang berteraskan syariat Islam. Ini kerana menurut Ibnu Khaldun usahawan bukan sekadar menjual tetapi pada waktu yang sama memberi sumbangan terhadap pembentukan sistem nilai dalam kehidupan seharian (Jaffary 2007). Oleh itu, usahawan Muslim khususnya golongan belia memikul amanah yang besar supaya terus berusaha menambah ilmu dan kemahiran dalam bidang keusahawanan, selaras dengan saranan Rasulullah (SAW) yang menerangkan perkara tersebut melalui hadisnya daripada Abu Hurairah yang bermaksud:

“Barang siapa menempuh suatu jalan untuk mencari ilmu pengetahuan, maka Allah akan menempuhkan suatu jalan untuknya menuju ke syurga.”

(Riwayat At-Tirmidzi, *Sunan At-Tirmidzi*, 4:2784)

Dalam pada itu, hasil analisis secara berasingan pula menunjukkan kesan utama pemboleh ubah bebas kekerapan mengikuti latihan keusahawanan adalah signifikan terhadap satu daripada lima pemboleh ubah bersandar kajian sahaja, iaitu pada sub-skala Etika Muslim. Bagaimanapun hasil analisis seterusnya menunjukkan bahawa kumpulan usahawan yang tidak pernah atau jarang mengikuti latihan keusahawanan didapati menunjukkan nilai min tahap orientasi sikap keusahawanan yang lebih tinggi pada aspek sikap etika Muslim mengatasi kumpulan usahawan yang lebih kerap mengikuti latihan keusahawanan. Program latihan keusahawanan yang mengikut garisan Islam mestilah bukan sahaja dapat memberi kesan dalam meningkatkan ilmu pengetahuan dan kemahiran (Buerah & Hussin 2011), tetapi pada masa sama dapat meningkatkan keperibadian seorang usahawan Muslim yang memenuhi keperluan, kehendak dan keinginan berdasarkan hukum syara' (Abdul Rahman & Muhammad Akhir 2001) dan seterusnya dapat melahirkan usahawan Muslim yang *practical-oriented* dalam tugasnya (Buerah & Hussin 2011). Dapatan ini menunjukkan masih terdapat kelompongan dalam pengisian program-program latihan keusahawanan yang kurang menekankan aspek atau prinsip-prinsip etika Muslim dalam perniagaan, di mana kekerapan usahawanan belia Bumiputera Muslim mengikuti program latihan keusahawanan tidak membantu individu itu dalam peningkatan sikap keusahawanan dalam aspek sejauh mana individu mematuhi kewajipan asas seorang Muslim dan mengamalkan nilai-nilai murni dalam muamalat dan perniagaan. Justeru dapat disimpulkan bahawa secara umumnya program latihan keusahawanan yang diikuti usahawan belia Bumiputera

Muslim dapat memberikan kesan positif dalam aspek pengetahuan dan kemahiran keusahawanan, tetapi gagal memberikan impak terhadap aspek etika amalan usahawan Muslim yang berjaya.

KESIMPULAN

Selaras dengan hasrat kearah menjadi negara membangun yang terkedepan, Malaysia telah memberikan tumpuan kepada pembangunan keusahawanan dalam kalangan rakyatnya khususnya terhadap kaum Bumiputera melalui pelbagai dasar dan strategi yang boleh dilihat dalam Rancangan Malaysia Kesepuluh 2011-2015 (Unit Perancang Ekonomi 2010) dan berterusan hingga kini. Bidang keusahawanan juga kini bukan lagi satu kerjaya asing dalam masyarakat Bumiputera walaupun masih belum menjadi kerjaya pilihan utama golongan graduan pengajian tinggi atau belia Bumiputera. Dengan melihat kepada perkembangan bidang keusahawanan kini, adalah penting untuk golongan belia yang berminat atau yang sudah terlibat mengenal pasti orientasi sikap keusahawanan yang harus dimiliki oleh seorang usahawan. Dan sudah pastinya sebagai negara Islam yang dihormati dunia, para usahawan belia Bumiputera Muslim mestilah mempunyai orientasi sikap keusahawanan yang membawa nilai dan etika Islam yang murni.

Kajian yang dijalankan ini telah menggunakan pendekatan sikap dalam menentukan tahap, potensi dan bakat (kebolehan) keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim dengan memberi fokus kepada perbandingan berdasarkan pengalaman perniagaan usahawan, tahap pendidikan formal usahawan, dan kekerapan usahawan mengikuti program latihan keusahawanan sebagai faktor yang menyumbang kepada orientasi sikap keusahawanan mereka. Hasil kajian menunjukkan bahawa secara keseluruhan terdapat perbezaan orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan usahawan belia Bumiputera Muslim yang signifikan berdasarkan faktor tahap pendidikan formal dan kekerapan mengikuti latihan keusahawanan, tetapi sebaliknya tiada perbezaan yang signifikan berdasarkan faktor pengalaman perniagaan. Sementara itu, analisis terhadap lima sub-skala secara berasingan mendapati faktor tahap pendidikan formal hanya signifikan pada dua sub-skala sahaja, iaitu penghargaan diri dan kawalan personal. Manakala faktor kekerapan mengikuti latihan keusahawanan pula hanya signifikan pada satu sub-skala sahaja, iaitu etika Muslim. Bagaimanapun ketiga-tiga sub-skala tersebut menunjukkan peratus perubahan yang rendah.

Berdasarkan dapatan, analisis dan perbincangan yang telah dibuat, kajian ini seterusnya merumuskan bahawa faktor tahap pendidikan formal dan kekerapan mengikuti latihan keusahawanan mempunyai pengaruh ke atas orientasi sikap keusahawanan dalam kalangan

usahawan belia Bumiputera Muslim namun pada kadar yang rendah. Oleh kerana kajian ini hanya fokus kepada faktor pengalaman perniagaan secara umum, maka dicadangkan agar kajian lanjutan dijalankan terhadap faktor pengalaman berniaga keluarga seperti yang telah dijelaskan sebelum ini. Selain itu, disebabkan kajian ini hanya terbatas kepada kekerapan program latihan keusahawanan yang diikuti usahawan, maka dicadangkan juga agar kajian lanjutan dilakukan terhadap pelaksanaan dan pengisian program latihan keusahawanan yang diikuti. Akhirnya kajian ini juga mencadangkan agar pembentukan sikap keusahawanan dalam kalangan belia Bumiputera Muslim harus dibentuk dari peringkat awal bermula dari ahli keluarga secara tidak formal dan di peringkat sekolah secara formal melalui pelaksanaan program yang terancang berteraskan nilai dan etika Islam yang murni.

RUJUKAN

- Ab. Aziz Yusof. 2001. *Usahawan dan Keusahawanan: Satu Penilaian*. Petaling Jaya: Prentice Hall.
- Ab. Aziz Yusof & Zakaria Yusof. 2004. *Prinsip Keusahawanan*. Edisi Kedua. Petaling Jaya: Prentice Hall.
- Abdul Rahman Rukaini & Muhammad Akhir Yaakub. 2001. *Mu'amalat Teras Pembangunan Sosio-Ekonomi*. Semenyih: Synergymate.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. 1980. *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Ann Wan Seng. 2008. *Rahsia Bisnes Orang Cina*. Batu Caves: PTS Professional Publishing.
- Ashadi Zain. 2008. *Rahsia Bisnes Isteri Nabi: Khadijah*. Kuala Lumpur: PTS Professional Publishing.
- Bernamea. 2011. Teraju Dedah Keadaan Semasa Pemilikan Ekuiti Bumiputera, 26 November. <http://www.bernama.com>. Tarikh capaian: 10 Disember 2012.
- Buerah Tunggak. 2007. *Budaya Niaga Usahawan Bumiputera dan Implikasinya ke Atas Pendidikan dan Pembangunan Keusahawanan Muslim*. Tesis Ijazah Doktor Falsafah, Fakulti Pendidikan, Universiti Teknologi Malaysia, Skudai, Johor.
- Buerah Tunggak & Hussin Salamon. 2011. *Budaya Usahawan Berjaya*. Johor Bahru: Penerbit UTM Press.
- Crant, J. M. 1996. The Proactive Personality Scale as A Predictor of Entrepreneurial Intentions. *Journal of Small Business Management* 34(3): 42-49.
- Creswell, J. W. & Clark, V. L. P. 2007. *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Fuadah Johari & Khairul Hamimah Mohammad Jodi. 2008. Sikap Keusahawanan Pemimpin Negara Islam dalam Mengurus Kewangan Negara: Tinjauan Khusus Terhadap Percukaian Tanah (Al-Kharaj). Proceedings of the 2008 International Conference on Entrepreneurship, anjuran Fakulti Pengurusan dan Muamalat, Kolej Universiti Islam Antarabangsa Selangor, 19-22 May, Langkawi, Kedah.
- Gibson, S., Walker, P. & Harris, M. 2010. Investigating the entrepreneurial attitudes of African Americans: A study of young adults. 2010 Small Business Institute National Conference Proceedings, Small Business Institut, 18-20 February, Albuquerque, New Mexico.
- Harris, M. L. & Gibson, S. G. 2008. Examining the entrepreneurial attitudes of US business students. *Education + Training* 50(7): 568-581.
- Iberkleid, D. A. 2010. *Entrepreneurial Attitudes Towards Design Patterns*. Master Thesis, School of Information and Library Science, University of North Carolina, United States.
- Ibnu Hajar Al-Asqalani. 2005. *Fathul Baari Syarah Shahih Al-Bukhari*. Buku 12. Terj. Amiruddin. Jakarta: Pustaka Azzam.
- Institut Penyelidikan Pembangunan Belia Malaysia. 2011. *Indeks Belia Malaysia 2011*. Malaysia: Kementerian Belia dan Sukan.
- Jabatan Perangkaan Malaysia. 2000. *Banci Penduduk dan Perumahan Malaysia 2000: Ciri-ciri Pendidikan dan Sosial Penduduk*. Kuala Lumpur: Jabatan Perangkaan Malaysia.
- Jaffary Awang. 2007. Pemikiran Ibn Khaldun dalam bidang ekonomi: perspektif sosio-budaya. Dlm. *Ibn Khaldun: Pemikiran Ibn Khaldun dan Relevansinya dalam Tamadun Kontemporari*, disunting oleh Azizan Baharuddin, Zaid Ahmad, Nurdeng Deuraseh, Sri Rahayu Ismail & Haslinda Abdullah, 71-81. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.
- Kum Lung Choe & Siat Ching Loo. 2013. An exploratory study on the relationship between entrepreneurial attitude and firm performance. *Human Resource Management Research* 3(1): 34-38.
- Lope Pihie, Z. A. & Bagheri, A. 2011. Malay secondary school students' entrepreneurial attitude orientation and entrepreneurial self-efficacy: A descriptive study. *Journal of Applied Sciences* 11(2): 316-322.
- Mahathir Mohammad. 2012. *Doktor Umum: Memoir Tun Dr. Mahathir Mohammad*. Petaling Jaya: MPH.
- Mardzelah Makhsin. 2006. *Sains Pemikiran & Etika*. Kuala Lumpur: PTS Professional Publishing.
- McClelland, D. C. 1961. *The Achieving Society*. Princeton: Van Nostrand.
- Mohammad Noorizzuddin Nooh & Wan Rasyidah Wan Nawang. 2006. Usahawan Muslim: Isu dan cabaran. Seminar Pembudayaan & Pendidikan Keusahawanan Remaja, anjuran Fakulti Pendidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia, 28 Februari, Bangi, Selangor.
- Mohd Ayop Abd Razid. 2011. Belia kritis, produktif acuan pembangunan negara. *Berita Harian*, 12 Mac. <http://www.bharian.com.my>. Tarikh capaian: 10 Disember 2012.

- Mohd Noor Mohd Shariff & Mohammad Basir Saud. 2009. An attitude approach to the prediction of entrepreneurship on students at Institution of Higher Learning in Malaysia. *International Journal of Business and Management* 4(4): 129–135.
- Mohd Noor Mohd Shariff & Samsuri Samsudin. 2008. Keusahawanan peladang di Lembaga Kemajuan Pertanian Muda (MADA): Kajian dari sudut pendekatan sikap. *International Journal of Management Studies* 15(1): 161–180.
- Mohd. Ali Baharom. 1994. *Perdagangan dalam Islam*. Kuala Lumpur: KBI.
- Mohd. Najib Abdul Ghafar. 2003. *Reka Bentuk Tinjauan Soal Selidik Pendidikan*. Skudai: Penerbit UTM.
- Muhamad Salleh Majid. 2003. *Budaya Usahawan*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.
- Muhammad Ali Hashim. 2003. *Bisnes Satu Cabang Jihad: Pembudayaan Bisnes untuk Survival*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.
- Muhammad Isa bin Surah At-Tirmidzi. 1992. *Sunan At-Tirmidzi*. Juzu' 4. Terj. H. Moh. Zuhri Ahmad Qarib. Semarang: CV. Asy-Syifa'.
- Muhammad Jamaluddin Al-Qasimi Ad-Dimasqi. 2009. *Mauizatul Mukminin*. Terj. Hasmah Isa (Ketua Editor). Ipoh: BukuBuku.
- Norasmah Hj. Othman, Ab. Halim Tamuri & Khadijah Abdul Razak. 2004. Pendidikan keusahawanan dari perspektif Islam. *Jurnal Pendidikan Islam* 11(1): 29-41.
- Norhasni Zainal Abidin. 2007. *Belia Usahawan Tani Siswazah: Isu dan Cabaran*. Laporan Institusi. Universiti Putra Malaysia, Serdang: Institut Penyelidikan Pembangunan Belia Malaysia.
- Nurizan Yahaya, Bukryman Sabri, Samir Muhazzab Mohd Amin, Naimah Mohd Salleh, Mansor Abu Talib, Adlina Abd Halim, Roselee Shah Shaharudin, Afida Mastura Muhammad Arif, Mohd Salleh Bacho, Mohamed Azrul Syam Mohamed Yusof & Hemalatha Mahenthiran. 2008. *Kajian Aspirasi Keusahawanan Belia Terhadap Memupuk Budaya Keusahawanan Ke Arah Menuju Pencapaian Wawasan 2020*. Putrajaya: Institut Penyelidikan Pembangunan Belia Malaysia.
- Punch, F. K. 1998. *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*. London: Sage Publications.
- Ratna Roshida Abd Razak & Mohd Syariefudin Abdullah. 2007. Legasi pemikiran Ibn Khaldun (1332-1395M) dalam dunia pendidikan. Dlm. *Ibnu Khaldun: Pemikiran Ibn Khaldun dan Relevansinya dalam Tamadun Kontemporari*, disunting oleh Azizan Baharuddin, Zaid Ahmad, Nurdeng Deuraseh, Sri Rahayu Ismail & Haslinda Abdullah, 257-276. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.
- Robinson, P. B., Stimpson, D. V., Huefner, J. C. & Hunt, H. K. 1991. An attitude approach to the prediction of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice* 15(4): 13-31.
- Seymour, R. G. 2012. *Handbook of Research Methods on Social Entrepreneurship*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Shetty, P. 2004. Attitude towards entrepreneurship in organisations. *Journal of Entrepreneurship* 13(1): 53–68.
- Sobri Salamon. 1992. *Perniagaan Menurut Pandangan Islam*. Petaling Jaya, Selangor: Bahagian Hal Ehwal Islam JPM.
- Syed Othman Alhabshi. 1989. *Islam, Ekonomi dan Pengurusan*. Shah Alam, Selangor: Penerbitan HIZBI.
- Tamizharasi, G. & Panchanatham, N. 2010. Entrepreneurial attitudes among entrepreneurs in small and medium enterprises. *International Journal of Innovation, Management and Technology* 1(4): 354-356.
- Tashakkori, A. & Teddlie, C. 1998. *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc.
- Unit Perancang Ekonomi. 2010. *Rancangan Malaysia Kespuluh 2011-2015*. Putrajaya: Jabatan Perdana Menteri.
- Van Wyk, R. & Boshoff, A. 2004. Entrepreneurial attitudes: A distinction between two professional groups. *South African Journal Business Management* 35(2): 33-38.
- Van Wyk, R., Boshoff, A. B. & Bester, C. L. 2003. Entrepreneurial attitudes: What are their sources? *South African Journal of Economic and Management Sciences* 6(1): 1-24.
- Wan Liz Ozman Wan Omar & Sulzari Mohamed. 2002. *Memperkasakan Usahawan: Panduan Lengkap Pengurusan Perniagaan dan Penjanaan Usahawan*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.
- Zaidatol Akmaliah Lope Pihie & Habibah Elias. 2004. Keupayaan usahawan Bumiputera melaksanakan kemahiran keusahawanan: Satu kajian kes. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities* 12(1): 61-70.
- Zulkifli Mohamad Al-Bakri. 2007. *Himpunan Hadis Modal Insan*. Kuala Lumpur: Telaga Biru.

Buerah Tunggak
Fakulti Tamadun Islam
Universiti Teknologi Malaysia
Johor Darul Ta'zim
E-mail: buerah@utm.my

Zoolhilmi Ahmed (corresponding author)
Fakulti Tamadun Islam
Universiti Teknologi Malaysia
Johor Darul Ta'zim
E-mail: zoolhilmi@gmail.com

Received: 4 December 2014

Accepted: 6 May 2015

